

Nino Vessella

esperanto

jifunze lugha ya kiesperanto

1

UTANGULIZI

Madhumuni ya kitabu hiki ni kuwawezesha wale Waafrika wanaojua kusoma Kiswahili kujifunza lugha ya Kiesperanto bila mwalimu.

Litakuwa jambo la busara sana kwa wanafunzi kusoma kidogo kidogo kila siku, bila kusoma haraka kitabu kizima, na pia wao wafanye mazoezi yote katika kitabu hiki kwa kufuata mpango wa kitabu chenyewe. Katika kila zoezi kuna mfano unaowaonyesha wanafunzi namna ya kufanya zoezi lenyewe. Zaidi ya hayo wanafunzi watanufaika wakipeleka kazi zao kwa "UNIVERSALA ESPERANTO--ASOCIO", ili mwalimu awaongoze kwa kuyasahihisha majibu yao. Anayejifunza akiyafuata masomo haya atafikia kiwango cha msingi cha ujuzi wa Kiesperanto. Kiwango cha upeo kitafikia kwa kufuata masomo ya kitabu kingine.

Maneno ya kisarufi yaliyomo katika kitabu hiki yanabainishwa katika KAMUSI YA KISWAHILI SANIFU, iliyotungwa na Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na iliyochapishwa na Oxford University Press ya Dar es Salaam na Nairobi mnamo 1981, kwa hiyo litakuwa jambo la busara kujipatia kamusi hiyo, lakini katika kitabu hiki kila neno la kisarufi linabainishwa tena. Anayekuta shida yoyote tafadhali tuandikie barua.

Ĉi tiu Iernolibro estas adapto de "Esperanto for beginners" verkita de M. C. Butler.

Mi tamen ne menciis la nomon de Butler sur la koverto por demeti de li ĉian respondecon pri la enhavo de ĉi tiu sūahila versio. Fakte la de mi faritaj ŝanĝoj - ĉefe en la gramatikaj klarigoj - devontigas nur min porti la respondecon de ĉi tiu "Jifunze lugha ya Kiesperanto".

Batla estas ĉiakaze la metodo.

Nino Vessella
Latina (Italujo)
Somero 1982
nino@vessella.it
(Tria revizio: 2007)

1. SOMO LA KWANZA

---

1. MATAMSHI

Alfabeti: **A a, B b, C c, Ĉ ĉ, D d, E e, F f, G g, Ĝ ĝ, H h, Ĥ ĥ, I i, J j, Ĵ ĵ, K k, L l, M m, N n, O o, P p, R r, S s, Ŝ ŝ, T t, U u, Ŭ ŭ, V v, Z z.**

Irabu: **A a, E e, I i, O o, U u.**

Konsonanti: **B b, C c, Ĉ ĉ, D d, F f, G g, Ĝ ĝ, H h, Ĥ ĥ, J j, Ĵ ĵ, K k, L l, M m, N n, P p, R r, S s, Ŝ ŝ, T t, Ŭ ŭ, V v, Z z.**

Irabu zote na konsonanti zifuatazo zinaonyesha sauti zile zile zinazoonyeshwa kwa herufi zile zile za Kiswahili:

B, D, F, G, H, K, L, M, N, P, R, S, T, V, Z.

Kwa hiyo, irabu zote na konsonanti zilizotajwa hutamkwa kama kwa Kiswahili.

Konsonanti zinazofuata zinaonyesha sauti zilizo katika Kiswahili, lakini kwa Kiswahili zinaonyeshwa kwa herufi tofauti:

Ĉ hutamkwa kama *CH* vile vile katika maneno mengi ya kiswahili: *chache, chama*, n.k.

J (ambayo kwa kweli ni **kiyeyusho**) hutamkwa kama *Y*: *ndiyo, haya*, n.k.

Ŝ hutamkwa kama *SH*: *shaka, kwisha*, n.k.

Ŭ (ambayo kwa kweli ni **kiyeyusho**) hutamkwa kama *W*: *watu, Kiswahili, mwana*, n.k.

Konsonanti zifuatazo zinaonyesha sauti zisizopo katika lugha ya Kiswahili:

C hutamkwa kama *TS* katika neno la lugha ya Kiha **-otse** (maana yake *-ote*) na kama katika neno la lugha ya Kimunakiiya **buutsa** (*kuchukua*) na karibu kama *TS* katika neno la Kiingereza **cats** (*paka*);

Ĝ hutamkwa kama *J* katika lugha ya Kigogo: **-inji** (*ingi*), lakini bila sauti ya *N*; basi hutamkwa kama *J* ya Kiswahili katika neno **njaa**, bila sauti ya **n**. Angalia pia kwamba sauti hiyo ni tofauti sana na sauti sahihi ya *j* katika neno **kuja** au ya neno **jina**. Hutamkwa pia kama *DG* katika neno la Kiingereza **porridge** (*uji*) na kama **ج** katika neno la Kiarabu **مجرى** (*majira*);

Ĥ hutamkwa kama *X* katika neno la lugha ya Kinyaturu **ukixaa** (*kukaa*) au kama **ح** katika neno la Kiarabu **محتصر** (*muhtasari*);

Ĵ hutamkwa kama *S* katika neno la Kiingereza **to measure** (*kupima*).

Je, unafahamu tofauti ya sauti za majazi yafuatayo ya herufi?

ĉ ≠ ĝ   ŝ ≠ ĵ   l ≠ r

2. MKAZO

Kiesperanto kinafanana na Kiswahili kuhusu mkazo. Irabu inayokazwa ni ile kabla ya irabu ya mwisho.

Kumbuka irabu ni: **a, e, i, o, u** tu!

3. ZOEZI

Maneno ya orodha ya kushoto ni tofauti kabisa na maneno ya orodha ya kulia

ĝusta	sawa sahihi	justa	-a haki
jako	koti	ĵako	plagi dume, aina ya kiunganisho cah umeme
ĵako	plagi dume	ŝako	sataranji
tuŝi	kagusa	tusi	kukohoa
stelo	nyota	ŝtelo	wizi
stelo	nyota	sitelo	ndoo
lasta	-a mwisho	lasita	aliyeachwa
aĵo	kitu	aĝo	umri
leĝo	sheria	lego	somo, usomaji
ĝelo	namna ya mgando	ĉelo	kijumba, seli
peco	kipande	peko	dhambi
peco	kipande	pezo	uzito
peco	kipande	peso	uzani
pesi	kupima uzito, kuhesabu uzani	pezi	kuwa na uzito
horo	saa	ĥoro	kwaya
ĥoro	kwaya	koro	moyo
koro	moyo	kolo	shingo
iro	mwendo	ilo	ala
birdo	ndege	bildo	picha
neebla	-siowezezana	nebula	utusitusi/kwa moshi au kwa mvuke
ŝveli	kuvimba	ŝoveli	kupalilia kwa jembe

Zingatia matamshi sahihi ya maneno haya yenye mifuatano ya herufi ambayo lugha ya Kiswahili hairuhusu:

lingvo	lugha	kvadrato	mraba
kompreni	kufahamu	ŝranko	kabati
frukto	tunda	skribi	kuandika
kvalito	jinsi, sifa	trudherbo	gugu
semajno	juma, wiki	scii	kujua
lipharoj	msharubu	fenestro	dirisha
stari	kusimama	edzo	mume
montri	kuonyesha	rajto	hoja, haki
proksima	karibu	ŝtrumpo	soksi
kvadrato	mraba	spicherboj	viungo, majani ya kukolezea/kuungia chakula
ŝranko	kabati		

2. SOMO LA PILI

4. KIBAINISHI

Kibainishi ni neno linaloleta dhana ya uhakika. Kwa Kiesperanto hutumika neno **la** ambalo huja kwanza katika fungu la maneno (yaani fungu la majina linayoyaletea "uhakika"). Matumizi ya neno hili yanaonyesha kitu (au vitu) fulani kilichokwisha tambulishwa, au kinachojulikana:

Daresalamo estas urbo.

Dar es Salaam ni mji (kama Nairobi, Kinshasa, Maputo, ... n.k.)

La *urbo estas bela.*

Ule mji (uliotajwa, yaani: Dar es Salaam, siyo mji mwingine) ni mzuri.

Kwa Kiswahili inawezekana kubainisha uhakika wa kitu fulani kwa njia ya vionyeshi au vionyeshi (yaani: *ule, yule, kile,...* n.k.), lakini ni muhimu kutambua wazi kwamba dhana ya "uhakika" katika Kiswahili ni tofauti kidogo na dhana ya "uhakika" katika Kiesperanto.

Ni dhahiri kwamba ikiwa tunataja jina la pekee (kama *Juma, Nairobi, Luanda, Esperanto, Afrika, Kitaru, Abdallah*, n.k.) hatutumii kibainishi, kwa sababu jina la namna hiyo lina dhana ya uhakika ndani mwake mwenyewe.

5. UUNDAJI WA MANENO

Kila neno la Kiesperanto huundwa kwa vipande vya usemi (au mofimu) mbali mbali vinavyowekwa pamoja kwa kufuata taratibu fulani maalumu. Kipande kinachobeba maana ya msingi katika maneno husika kinaitwa **mzizi**. Huu mzizi ndio kiini cha neno. Mzizi hauwezi kuchanguliwa tena katika sehemu nyingine bila kupoteza uamilifu wa utambulisho wake wa kimaana. Kipande cha pili kiitwacho **kiambishi tamati** ni mwisho wa neno unaoonyesha kazi za neno lenyewe katika sentensi na aina yake. Kipande cha mwisho ni **kiambishi awali** na viambishi vya ndani (viitwavyo vikati pia). Pengine itasaidia tukieleza kwamba "tamati" maana yake ni "mwisho, mwishoni", "awali" maana yake ni "mwanzo, mwanzoni":

neni: *jes* (ndiyo)

lina *mzizi: jes* tu, viambishi vimefichwa (tunasema kwamba ni viambishi kapa) *mzizi* (yaani: *bel*) na kiambishi tamati (yaani: *a*)

bela (-zuri)

neni: *malbela* (-baya)

lina: *mzizi (bel)*, kiambishi tamati (*a*) na kiambishi awali (*mal*)

Malbelela (-baya kidogo)

mzizi: bel

kiambishi awali: *mal*

kiambishi cha ndani: *et*

kiambishi tamati: *a*

malbelulino (mwanamke asiye mzuri)

mzizi: bel

kiambishi awali: *mal*

kiambishi cha ndani: *ul*

kiambishi cha ndani: *in*

kiambishi tamati: *o*

Mzizi kama ule wa *jes* (ndiyo) huitwa **mzizi-huru**, kwa sababu huweza kujitegemea wenyewe, yaani huweza kusimama peke yake kama neno kamili. Mzizi ambao hauwezi kujitegemea wenyewe huitwa **mzizi-funge**.

Matumizi ya viambishi hivi yanaleta mabadiliko ya maana, ya aina ya neno, na ya kazi ya neno katika sentensi. Mabadiliko yo yote yahitaji kila mara mabadiliko ya kiambishi:

mtoto <i>infano</i>	Watoto <i>Infanoj</i>	kitoto <i>infane</i>	utoto <i>infaneco</i>	kijitoto <i>infaneto</i>
mtu <i>homo</i>	Watu <i>homoj</i>	utu <i>homeco</i>	jitu <i>homego</i>	kimtu <i>home</i>

6. KIAMBISHI - O

Kiambishi hiki cha mwisho hutumika kuonyesha jina (la kitu au la mtu, la mahali au la jambo, la matendo au la hali, au la kiumbe cho chote), yaani **nomino** zote :

<i>amiko</i>	rafiki	<i>frukto</i>	tunda	<i>muro</i>	ukuta
<i>arbo</i>	mti	<i>homo</i>	mtu	<i>oranĝo</i>	chungwa
<i>besto</i>	mnyama	<i>kafo</i>	kahawa	<i>patro</i>	baba mzazi
<i>bildo</i>	picha	<i>konsilo</i>	shauri	<i>pordo</i>	mlango
<i>ĉambro</i>	chumba	<i>libro</i>	kitabu	<i>rozo</i>	waridi
<i>edzo</i>	mume	<i>lito</i>	kitanda	<i>tablo</i>	meza
<i>fadeno</i>	uzi	<i>loko</i>	mahali	<i>tago</i>	siku
<i>filo</i>	mwana	<i>luno</i>	mwezi	<i>teo</i>	chai
<i>floro</i>	ua (maua)	<i>meblo</i>	fenicha	<i>viro</i>	mwanamume

7. ZOEZI

Soma ukatafsiri kwa Kiswahili:

Kio estas tio? (Kile ni nini? Kile ni kitu gani?) **Tio** estas pordo. **Kio** estas kato (paka)? **Kato** estas besto. **Kio** estas tablo? **Tablo** estas meblo. **Kio** estas oranĝo? **Oranĝo** estas frukto. **Kio** estas rozo? **Rozo** estas floro.

(Jina unalotumia kwa kujibu neno **kio** lazima liwe na kiambishi tamati **o**).

8. KIAMBISHI - A

Kiambishi tamati hiki hutumika kuonyesha neno linalosifu jina (au nomino) au huonyesha aina ya mtu au ya kitu fulani. Neno lenye kiambishi tamati hicho huitwa "kivumishi cha sifa" au **kivumishi** tu. Kwa Kiswahili maneno mengi yaliyoonyesha sifa ya jina hayapatanihi ngeli ya jina yanalolisifu, bali kwa Kiesperanto kila neno linaweza kufanya kazi ya kivumishi kwa kubadilika tu kiambishi tamati.

mtu mrefu (urefu wa kwenda juu)	<i>alta homo</i>
mtu wa saburi	<i>pacienca homo</i>
mtu mwenye mali, tajiri	<i>riĉa homo</i>

Hebu chunguza mafungu yafuatayo hapa chini

yule mtu ni mrefu	<i>la homo estas alta</i>
bilauri iliyojaa	<i>plena glaso</i>
ile bilauri iliyojaa	<i>la plena glaso</i>
ile bilauri imejaa	<i>la glaso estas plena</i>

darasa kubwa	<i>granda klaso</i>
lile darasa kubwa	<i>la granda klaso</i>

lile darasa ni kubwa

la klaso estas granda

Ujifunze vivumishi vya hapa chini

<i>bela</i>	-zuri	<i>bona</i>	-ema
<i>dika</i>	-nene	<i>forta</i>	-enye nguvu, kali, imara
<i>granda</i>	-kubwa	<i>kontenta</i>	-radhi, -furahifu
<i>longa</i>	-refu (urefu wa kwenda mbele, au wa muda)	<i>mola</i>	-ororo, -tefu, laini
<i>nova</i>	-pya	<i>pura</i>	Safi
<i>sana</i>	-zima, -enye afya	<i>varma</i>	-enye joto, -a moto
<i>vera</i>	-a kweli	<i>verda</i>	-enye rangi ya kijani

9. ZOEZI

Andika sentensi kwa kutumia maneno *la* na *estas* kama mfano ufuatao:

Alta tablo (meza ndefu)

La alta tablo.

La tablo estas alta!

Endelea:

Bela floro. Bona konsilo. Dika muro. Forta viro. Granda bildo. Kara (mpendwa) patro. Longa tago. Mola lito. Nova luno. Pura loko. Sana homo. Verda libro. Longa fadeno. Vera amiko. Alta arbo.

Sasa tafsiri sentensi ulizoziandika.

10. MANENO AKALI

Angalia matamshi ya mifuatano ya herufi katika maneno haya:

<i>frato</i>	kaka, ndugu (wa mzazi mmoja)	<i>fenestro</i>	dirisha
<i>glaso</i>	bilauri, gilasi	<i>klaso</i>	darasa
<i>pupitro</i>	meza, deski	<i>lernanto</i>	mwanafunzi
<i>instruisto</i>	mwalimu	<i>kreto</i>	chaki
<i>frukto</i>	Tunda	<i>stelo</i>	nyota
<i>bildo</i>	Picha	<i>Birdo</i>	ndege
<i>krajono</i>	kalamu, pensili	<i>plumo</i>	unyoya, kalamu ya wino
<i>plafono</i>	dari, sakafu ya juu	<i>objekto</i>	kitu

11. ZOEZI

Chunguza sentensi zifuatazo:

Kia estas la fadeno? Ule uzi ni wa namna gani?

La fadeno estas longa. Ule uzi ni mrefu.

Sasa jibu maswali yafuatayo kwa kutumia neno lenye kiambishi tamati *a*:

Kia estas la pordo? Kia estas la plafono? Kia estas la plumo? Kia estas la bildo? Kia estas la tago?

Kia estas la krajono? Kia estas la kafo? Kia estas la lito? Kia estas la floro? Kia estas la teo?

3. SOMO LA TATU

---

12. KIAMBISHI AWALI MAL-

Kiambishi hiki kinafanya kazi sawasawa ya irabu **-u-** katika maneno yafuatayo toka Kiswahili:

kufunga	(fermi)	kufungua	(malfermi)
kuficha	(kasi)	kufichua	(malkasi)

yaani kiambishi hiki huyageuza maneno ili kuonyesha kinyume cha maneno yenyewe. Angalia kwamba kiambishi hicho hutumika kwa maneno ya aina yoyote kwa Kiesperanto:

<i>juna</i>	-changa	<i>maljuna</i>	-zee, -a kizee
<i>luma</i>	-enye nuru, -angavu	<i>malluma</i>	-a giza, -eusi
<i>ordo</i>	utaratibu	<i>malordo</i>	fujo
<i>amo</i>	mapenzi, upendo	<i>malamo</i>	chuki

Basi, kinyume cha maneno mengine uliyojifunza mpaka sasa ni:

<i>maldika</i>	-embamba	<i>malgranda</i>	-dogo
<i>mallonga</i>	-fupi (kwa kwenda mbele)	<i>malplena</i>	-tupu

malsana -gonjwa

na kadhalika...

<i>mola pano</i>	mkate mororo	<i>malmola pano</i>	mkate mkavu
<i>pura akvo</i>	maji safi	<i>malpura akvo</i>	maji machafu
<i>bona knabo</i>	mvulana mwema	<i>malbona knabo</i>	mvulana mbaya

13. ZOEZI

Soma ukatafsiri kwa Kiswahili:

Malalta plafono. Malbela viro. Malbona banano (ndizi). Maldika glaso. Malforta fadeno. Malgranda filo. Mallonga krajono. Malnova kajero (daftari). Malplena glaso. Malpura objekto. Malsana frato. Malvarma loko. Malbela libro. Maljuna hundo (mbwa). Malkontenta kato (paka).

14. KIAMBISHI -J

Kiambishi hiki ni kiwakilishi cha wingi.

Kwa Kiswahili mabadiliko ya jumla yahitaji mabadiliko ya ngeli ya jina: *mtu mmoja* (jumla ya umoja), *watu wengi* (jumla ya wengi/wingi).

<i>boto</i>	buti (kiatu kirefu)	<i>botoj</i>	maboti
<i>lando</i>	nchi	<i>landoj</i>	nchi
<i>mano</i>	mkono	<i>manoj</i>	mikono
<i>patro</i>	baba	<i>patroj</i>	mababa
<i>tempo</i>	wakati	<i>tempoj</i>	nyakati
<i>viro</i>	mwanamume	<i>viroj</i>	wanaume

15. ZOEZI

Rudia maneno ya vifungu vya 6 na 10 katika wingi kama mfano ufuatao: (*Amiko*) *Amikoj*. Marafiki.

16. MIFUATANO -AJ-OJ

Kiambishi cha wingi **j** hutumika pia mwishoni pa vivumishi katika vikundi kama hivi:

la ruĝaj libroj

vile vitabu vyekundu

basi katika umoja tunavyo viambishi **-a -o** lakini katika wingi tunayo mifuatano ya viambishi **-aj -oj**, kwa sababu ya upatanishi wa kisarufi.

17. MFULULIZO WA VIVUMISHI

Kwa utokezo wa mazoeza vivumishi hutangulia jina vinalolisifu:

vile vitabu vipya vyekundu kumi

La

dek

novaj

ruĝaj

libroj

Kumi

Vipya

vyekundu

vitabu

lakini hakuna sheria hasa juu ya upangaji wa sifa hizi za mchanganyiko katika sentensi.

18. ZOEZI

Rudia vifungu vya 9 na 13 katika wingi kama mfano ufuatao:

Altaj tabloj

Meza ndefu

La malbelaj viroj

Wale wanaume wasio wazuri

19. KUMBUKA!

Wingi wa vitu (au jina lolote) huonyeshwa kwa kuweka kiambishi **j** mwishoni pa jina na pa kivumishi cha sifa (kikiwapo), lakini siyo mwishoni pa "kibainishi" **la**.

20. NENO ESTAS

Estas maana yake **ni** (na "yu, u, m, wa," n.k.):

La tasko estas simpla.

Kazi ile **ni** rahisi.

La taskoj estas simplaj.

Kazi zile **ni** rahisi.

La vortoj estas longaj.

Maneno yale **ni** marefu.

La forkaj estas akraj.

Nyuma zile **ni/zi** kali.

La plankoj estas lignaj.

Sakafu zile **ni/zi** za miti.

La benkoj estas malnovaj.

Viti vile **ni/vi** vichakavu.

ANGALIA! Mara nyingi kwa Kiswahili haitakiwi kitenzi *kuwa* (yaani maneno ya *ni, yu, ki, u, m*, n.k.): ukisema "Juma mfalme", "Asha mwanamke", neno lile "ni" au "yu", n.k., linafichika (yaani limo katika fikira zako tu).

Kwa Kiesperanto lazima utie kila mara neno hilo kati ya maneno mawili haya ya sentensi zilizoonyeshwa, yaani:

Ĝumo estas reĝo.

Juma mfalme.

Aŝa estas virino.

Asha mwanamke.

21. JIFUNZE MANENO HAYA:

kaj = na

sed = lakini, bali

ne estas = si

de = -a (yaani: cha, vya, mwa, wa, ya, n.k.)

en = katika, ndani ya, -ni:

-ni: *Estas kafo en la taso.*

Mna kahawa kikombeni mle.

sur = juu ya, -ni:

-ni: *La libro de Ĉilongo estas sur la tablo.*

Kitabu cha Chilongo kipo mezani pale.

22. ZOEZI

Tafsiri kwa Kiswahili ukilingana na mfano:

Mfano: *La nomo de la viro estas Ernesto.* Jina la yule mwanamume ni Ernesto.

La floro estas freŝa (-bichi, -changa). *La pano ne estas freŝa* (-pya, -tefu, uliopoa). *La ŝafo* (kondoo) *ne estas granda*. *La ŝafoj ne estas grandaj*. *En la libro estas bildo* (picha). *En la libro estas bildoj*. *La libro de la knabo estas sur la planko*. *La fiŝo* (samaki) *estas en la akvo*. *La viroj estas en la ŝipo* (meli). *La libro kaj la plumo estas* (vipo) *sur la tablo*. *La patro estas bona, sed la frato estas malbona*.

23. ZOEZI

Jibu maswali haya kwa kutumia sentensi za kifungu cha 22. Baadaye tafsiri.

Kio estas sur la tablo? **Kio** estas en la libro? **Kio** estas sur la planko? **Kio** estas en la ŝipo ?

Kie = wapi?

Tie = pale, kule, mle.

Kie estas la libro de la knabo? *La libro de la knabo estas tie sur la planko*.

Kie estas la fiŝo? *Kie* estas bildoj? *Kie* estas la libro kaj la plumo? *Kie* estas la viroj?

Kia estas la floro? *Kia* estas la ŝafo? *Kia* estas la pano? *Kia* estas la patro?

Je, ulitumia pia kiambishi awali **mal** katika majibu yako?

4. SOMO LA NNE

---

24. KITENZI

Kitenzi kinaonyeshwa kwa kiambishi cha mwishoni **-i** kinachofanya kazi ile ile ya kiambishi awali cha Kiswahili **ku-**:

<i>danci</i>	ku cheza dansi	<i>legi</i>	ku soma
<i>dormi</i>	ku lala (usingizi)	<i>ludi</i>	ku cheza
<i>esti</i>	ku wa	<i>plori</i>	ku lia (machozi)
<i>kanti</i>	ku imba	<i>ridi</i>	ku cheka
<i>kuri</i>	ku piga mbio, ku kimbia	<i>sidi</i>	ku kaa, ku keti
<i>kuŝi</i>	ku lala (chini)	<i>skribi</i>	ku andika
<i>labori</i>	ku fanya kazi	<i>stari</i>	ku simama

Lakini angalia kwamba unapotumia neno la kitenzi lenye kiambishi awali **ku** ili kuonyesha kitenzi kinapofanya kazi ya nomino peke yake, kwa Kiesperanto hutumika neno lenye kiambishi cha mwishoni **-o**:

Kuimba kwa Juma ni kubaya.

La kanto de Ĝumo estas malbela.

25. KIAMBISHI TAMATI -AS

Kiambishi tamati hicho ni kiwakilishi cha njeo ya wakati, yaani kinaonyesha kwamba tendo latendeka wakati huu wa sasa, wakati uliopo, au kwa kawaida. Nikisema *La pano estas sur la tablo*, ninafikiri wakati huu huu wa sasa. Angalia pia kwamba nikisema kwa Kiswahili "nimelala" ninafikiri wakati huu wa sasa sawasawa na "ninalala" au "nalala"; kwa hiyo:

Li dormas = Analala, Alala, Hulala, Amelala

Li staras = Anasimama, Asimama, Husimama, Amesimama

26. MTENDAJI

Mifano ya kifungu cha 25 yakuonyesha kwamba kwa Kiesperanto haitumiki kiwakilishi cha mtendaji kama **a-** (alala, analala, amelala = *Li dormas*), yaani viambishi vya nafsi, bali hutumika neno la **li**, yaani lazima kutaja kila mara jina lenyewe la mtendaji (kiima) au badala yake maneno ya hapa chini yanayoitwa **viwakilishi (vya) nafsi**:

MI = mimi, ni-, n-, si-

VI = wewe, u-, w-, hu-

LI = yeye, a-, yu-, n.k. (kwa wanaume tu)

ŜI = yeye, a-, yu-, n.k. (kwa wanawake tu)

ĜI = yeye, ki-, i-, n.k. (kwa vitu na wanyama)

NI = sisi, tu-, tw-, hatu-

VI = ninyi, m-, mw-, ham-, hamw-

ILI = wao, wa-, vi-, zi-, n.k.

27. ZOEZI

Tafsiri kwa Kiswahili:

Mi sidas kaj skribas. Li kuŝas kaj ripozas (kupumzika). Ni staras kaj legas. Ŝi estas en la ĉambro. Kie ĝi dormas? Mi sidas. La hundoj kuras. La birdoj flugas (-ruka). La kato kuŝas sur la lito. La knabo dormas en la lito.

28. ZOEZI

Kiu estas vi? Wewe ni nani?
Mi estas Aŝa. Mimi ni Asha.

Tafsiri kwa Kiswahili:

Kiu kantas? *Ŝi kantas.* - **Kiu** estas malbona knabo? *Li.* - **Kiu** parolas (-ongea, -zungumza)? *Vi.*

29. NENO NE

Neno hilo ndilo la kukataa au kukanusha. Kwa Kiswahili habari ya kutotenda huonyeshwa kwa mabadiliko ya maneno ya matendo: ninasoma - sisomi; anafanya kazi - hafanyi kazi; kwa Kiesperanto lazima tutumie neno la kukanusha **ne** mara moja kabla ya jina la matendo (au jina lolote la kukanushia). Angalia katika sentensi zifuatazo jinsi neno la kukanusha linavyotumika:

Mwalimu hasimami.
Walimu hawasimami.
Moyo ule haupigi.
Mioyo ile haipigi.
Chakula hakitoshi.
Vyakula havitoshi.
n.k.

*Instruisto **ne** staras.*
*Instruistoj **ne** staras.*
*La koro **ne** batas.*
*La koroj **ne** batas.*
*Manĝaĵo **ne** sufiĉas.*
*Manĝaĵoj **ne** sufiĉas.*
k.t.p. (kaj tiel plu)

30. ZOEZI

Tafsiri kwa Kiswahili:

La pano ne sufiĉas. Ĝi ne estas freŝa. Ŝi ne estas bela, sed ŝi ne estas malbela. Ili ne ploras, ili ridas. Vi ne laboras, vi ludas. Ni ne staras sur la benko, ni sidas sur ĝi.

31. VIHUSISHI

Kwa Kiswahili maongezo ya maana ya sentensi inawezekana kupatikana kwa kubadili mwisho wa kitenzi (hasa kwa kiambishi nyambulishi cha kitendea) au kwa kutumia maneno kama **kwa, na, kwa ajili ya, kabla ya, baada ya, karibu na, juu ya, chini ya**, n.k. maneno haya yaitwa kwa Kiesperanto "*prepozicioj*" na katika sarufi hii tutayaita "vihusishi" kwa Kiswahili. Kihusishi ni aina moja ya viunganishi.

32. APUD = karibu na

Tafsiri kwa Kiswahili:

La teo estas apud la kafo. La hundo dormas apud la fenestro. Li sidas apud ŝi. La lito staras apud la muro.

33. SUB = chini ya, -ni

Tafsiri kwa Kiswahili:

Ili sidas sub la suno. La planko estas sub la plafono. La skatolo (mkebe) estas sub la tablo.

34. AL

Al huwa inaonyesha jinsi ya kufanyia tendo lenyewe lilivyo. Kwa kusema kweli mara nyingi vitenzi vya kufanyia haiwezekani kuvitafsiri kwa kutumia kihusishi *al*. Chunguza sentensi zifuatazo:

Ninakutakia...	<i>Mi deziras al vi...</i>
Tunawasomea.	<i>Ni legas al ili.</i>
Unamzungumza nani?	<i>Al kiu vi parolas?</i>
Ninakwenda sokoni.	<i>Mi iras al bazaro.</i>
Ametuletea machungwa.	<i>Li portis oranĝojn al ni.</i>

LAKINI

Ametununulia machungwa.	<i>Li aĉetis oranĝojn por ni.</i>
Utuombe!	<i>Preĝu por ni!</i>
Msinilililie mimi, bali jililieni nafsi zenu na watoto wenu.	<i>Ne ploru pro mi, sed ploru pro vi mem kaj pro viaj infanoj.</i>
Kumtolea Mungu sadaka.	<i>Oferi je Dio.</i>
Ninakusalimia.	<i>Mi salutas vin.</i>

35. ZOEZI

Tafsiri kwa Kiswahili:

Ili kuras al ni. Ŝi kantas al li, sed li ne kantas al ŝi. La hundoj kuras al la knabo. La birdoj flugas al la arbo.

5. SOMO LA TANO

36. MASWALI

Umejifunza viulizi vinne ambavyo hutumika kuulizia swali:

KIA? (-a aina gani?) hutumika kwa kuuliza kuhusu sifa

KIO? (nini?) hutumika kwa kuuliza kuhusu kitu au kazi ya watu.

KIE? (-pi?) hutumika kwa kuuliza kuhusu mahali (wapi? mahali gani?)

KIU? hutumika kwa kuuliza kuhusu mtu (nani?) au kama **-pi** katika sentensi kama hivyo:

Kalamu **ipi** ni yako?

KIU *plumo estas (la) via?*

Neno jingine **Ĉu** pia hutumika kuulizia swali, bali neno hutumika kama jibu itakuwa "Ndiyo!" (**Jes !**) au "Hapana!" (**Ne!**), pia kiulizi **Ĉu** huwa hakitumiwi mwanzoni mwa maswali yenye viulizi hivi juu (vyenye kianzio **K-**). (Mara kwa mara kwa Kiswahili pia hutumika kiulizi kama **ĉu**, yaani **je.**) Angalia kama viulizi vya Kiesperanto hutumika mwanzoni kabisa mwa maswali, bali viulizi vya Kiswahili hutumika mwishoni:

Kion *vi portis al mi?*

lakini, pia:

Kiu rompīs ĉi tiun plumon?

Kiu plumo estas (la) via?

Umeniletea **nini?**

Nani aliyeivunja kalamu hii?

Kalamu ipi ni yako?

ANGALIA pia kwamba kwa Kiesperanto sentensi bila kiulizi chochote siyo kabisa swali:

La bano estas preta.

Maji ya kuoga ni tayari.

Ĉu *la bano estas preta?*

Inawezekana kujibu:

Jes, ĝi estas preta.

au

Ne, ĝi ne estas preta.

(Je,) Maji ya kuoga ni tayari?

Ndiyo, tayari.

Hapana. Si tayari.

hii ndiyo sababu ikawa **si swali** sentensi "*La hundo kuras?*", kwa hivyo yafaa ujikumbushe kutumia kila mara kielezi **Ĉu** au vielezi vyenye herufi **K-** mwanzoni ukiulizia swali!

37. ZOEZI

Ukiulizwa:

unaweza kujibu:

au:

Ĉu li dancas?

Jes, li dancas.

Ne, li ne dancas.

Je, anacheza dansi?

Ndiyo, anacheza dansi.

Hapana, hachezi dansi.

Pia swali:

linataka jibu:

au:

Ĉu la birdoj kantas?

Jes, ili kantas.

Ne, ili ne kantas.

Je, wale ndege wanaimba?

Ndiyo, wanaimba.

Hapana, hawaimbi.

Sasa jibu wewe mwenyewe, halafu tafsiri maswali na jibu: *Ĉu la nokto (usiku) estas longa ? Ĉu la kuzoj (mtoto mwanamume wa ndugu wa mzazi mmoja; binamu) estas junaj?*

38. MISEMO AKALI

Jifunze majibu haya yafuatayo:

Ĉu mi estas prava?

Nina haki? (au: Nimesema kweli? au: Nimesema vizuri?)

MAJIBU:

Jes. Kompreneble vi estas.

Ndiyo. Bila shaka.

Kompreneble ne.

Hasa siyo. Hakika siyo.

Eble jes.

Pengine ndiyo. Huenda ndiyo.

Eble ne.

Labda siyo.

Efektive, vi estas malprava.

Kwa kusema kweli umekosea.

39. MISEMO MINGINE

Jifunze majibu haya mengine:

Ĉu li estas tie?

Yuko? Yupo? Yumo?

MAJIBU:

Eble jes.

Labda yuko.

Kompreneble ne.

Hasha, hayuko.

Se jes, li...

Kama yuko, a-.....

Se ne, li ...

Kama hayuko, a-.....

40. MASWALI

Jifunze namna ifuatayo ya kuuliza:

Li estas tie, ĉu ne?

Yupo au sivyo?

Li ne estas tie, ĉu?

Hayupo au sivyo?

Yafaa ukumbuke kwamba neno **ne** likitumikwa katika sentensi yenyewe, mara mengi neno hilo halitakiwi mwishoni.

41. ZOEZI

Tafsiri:

Kiu legas? La kuzo legas. – Al kiu li legas? Li legas al mi. - Kia li estas. Li estas bona. - Kie li estas? Li estas en la ĉambro. - Kio li estas? Li estas lernanto. - Kio estas tio? Ĝi estas nur (tu) libro. - Kia estas la libro? Ĝi estas granda. - Kie ĝi estas? Ĝi estas sur la tablo. - Ĉu la vojo (njia) estas longa? Ne, ĝi ne estas longa: ĝi estas tre (sana) mallonga.

42. KIAMBISHI TAMATI -IS

Umeshasoma kwamba maneno yanayoonyesha tendo lile latendeka wakati huu wa sasa, wakati uliopo au kwa kawaida yana kiambishi tamati **-as**. Ili kuonyesha wakati uliopita wa kitenzi hutumika kiambishi cha njeo **-is**:

mi estis

nilikuwa

mi ripozis

nilipumzika

mi laboris

nilifanya kazi

mi venis

nilikuja

mi ludis

nilicheza

mi vokis

nililita

La infano ludis.

Yule mtoto **alicheza**

La viroj laboris.
Li estis tie, ĉu ne?
Ĉu li venis?
Ĉu vi ripozis?

Wale wanaume walifanya kazi.
Alikuwa pale, sivyo?
Je, alikuja?
Je, ulipumzika?

43. ZOEZI

Rudia sentensi za vifungu vya 27, 28 na 30 ukitumia alama ya wakati uliopita badala ya kila alama ya wakati uliopo, halafu tafsiri sentensi hizo mpya.

Kwa mfano:

Mi sidas kaj skribas.   Ninakaa na ninaandika.
Mi sidis kaj skribis.   Nilikaa na niliandika. Nilikaa nikaandika.

44. KIKATI -IN-

Kiambishi hicho hutwa katikati ya maneno yenyewe ili kuonyesha kwamba maneno hayo yanahusu watu au wanyama wa kike, kwa hivyo kama *patro* ni "baba mzazi", "mama mzazi" ni *patrino*.

<i>Bovo</i>	ng'ombe dume	<i>Bovino</i>	ng'ombe jike
<i>Ĉevalo</i>	farasi dume	<i>Ĉevalino</i>	farasi jike
<i>reĝo</i>	ufalme	<i>Reĝino</i>	malkia

45. ZOEZI

Tunga sentensi kulingana na mfano huu:

avo kaj avino = babu kwa nyanya

ukitumia maneno yafuatayo:

filo, frato, kato, knabo, kuzo, lernanto, amiko, patro, onklo (ami, mjomba, baba mdogo, baba mkubwa),
ŝafo (kondoo), *viro, edzo*.

6. SOMO LA SITA

---

46. RANGI, koloroj

blanka	-eupe	lazura	-a samawi
blua	-a buluu	nigra	-eusi
bruna	-a kahawa	orangâ	-a manjano mabivu
flava	-a manjano	ruĝa	-ekundu
griza	-a kijivu, -a jivu	verda	-a kijani, -a majani

Tumia maneno haya juu ukitunga sentensi kumi kama mfano ufuatao:
Kia estas la koloro de banano? Banano estas flava.

47. NAMBARI, numeroj

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>unu</i>	<i>du</i>	<i>tri</i>	<i>kvar</i>	<i>kvin</i>	<i>ses</i>	<i>sep</i>	<i>ok</i>	<i>naŭ</i>	<i>dek</i>
11 <i>dek unu</i>	12 <i>dek du</i>	13 <i>dek tri</i>	...	19 <i>dek naŭ</i>					
	20 <i>dudek</i>	30 <i>tridek</i>	...	90 <i>naŭdek</i>					
21 <i>dudek unu</i>	32 <i>tridek du</i>	43 <i>kvardek tri</i>	...	99 <i>naŭdek naŭ</i>					

100 *cent*

101 *cent unu* 111 *cent dek unu* 122 *cent dudek du* 133 *cent tridek tri* ... 999 *naŭcent naŭdek naŭ*

1000 *mil*

1001 *mil unu* ... 1011 *mil dek unu* ... 1111 *mil cent dek unu* ...

48. UPANGAJI WA KIVUMISHI

Angalia kwamba upangaji wa kivumishi cha sifa ya kuhesabia ni tofauti kabisa na ule wa Kiswahili: kivumishi hicho hutajwa kabla ya jina lenyewe:

Du birdoj en unu kaĝo.

Ndege wawili ndani ya kitundu kimoja.

Ukitaka kueleza jina moja kwa kutumia vivumishi viwili au zaidi, upangaji wa vivumishi vya mchanganyiko huo ni karibu kinyume cha upangaji wa Kiswahili. Soma tena kifungu cha 17.

49. ZOEZI

Tafsiri:

La tri knabinoj ludis en la ĝardeno (bustani). Sur la seĝo (kiti) estis kvar libroj kaj du plumoj. Ses aŭ sep glasoj estas sur la tablo. En la strato (nĵia) estas ducent domoj (nyumba). La domo staras inter (katikati ya) du arboj.

50. ZOEZI

Kamilisha sentensi zifuatazo kwa kutumia maneno na nambari za mwishoni. Fanya kama mfano:

Sur la tablo estas ..... (5/libroj).

MFANO: *Sur la tablo estas kvin libroj.*

En la ĉambro estas ..... (3/virinoj).

En la klas-ĉambro sidas ..... (16/infanoj).

Sur la breto (rafu) estas ..... (7/vazoj).

Sasa tafsiri sentensi zote ulizozikamilisha na sentensi zifuatazo:

En unu jaro (mwaka) estas dek du monatoj (miezi). Kiu numero venas post (hufuata) ses? Kiu numero venas antaŭ (hutangulia) dek tri? Kiu numero venas inter sep kaj naŭ?

$2 + 3 = 5$ Du kaj tri estas kvin. AU: Du plus tri estas kvin.

$5 - 2 = 3$ Kvin minus du estas tri.

$6 : 2 = 3$ Ses one je du estas tri. AU: Duone ses estas tri. AU: Ses duone estas tri.

$4 \times 7 = 28$ Kvaroble je sep estas dudekok. AU: Sepoble kvar estas dudek ok. AU: Kvar sepoble estas dudek ok.

51. VIULIZI:

Kiom?	-ngapi? (bila jina)
Kiom da ...oj?	-ngapi? Kiasi gani cha ... ? -ngapi -a ...? (kinafuatwa na jina)

Chunguza mifano ifuatayo:

Kiom estas $2 + 2$? Mbili kuzidisha mbili ndio ngapi?

Kiom da mono pagis Daudi? Daudi alilipa kiasi gani cha fedha?

Kiom da mangoj li kolektis sub tiu arbo? Aliokota embe ngapi chini ya mti ule?

Jibu kwa Kiesperanto:

Kiom estas $5 + 6$? **Kiom** estas $4 + 9$? **Kiom** estas $16 - 8$? **Kiom** estas 4×9 ? **Kiom** estas $15 : 5$? sasa jibu ukutumia sentensi za kifungu cha 50.

Kiom da libroj estas sur la tablo? **Kiom da virinoj** estas en la ĉambro? **Kiom da vazoj** estas sur la breto? **Kiom da infanoj** sidas en la klasĉambro? **Kiom da monatoj** estas en unu jaro?

52. MTENDAĴI NA MTENDEWA

Katika sentensi "anaona" ile "a" ya mwanzoni yaonyesha anayefanya tendo, yaani **kiima**. Tumeshaona kwamba kwa Kiesperanto badala ya kile kiambishi cha nafsi cha mtendaji (k.m. ile "a" katika "anaona") hutumika kiwakilishi cha nafsi au jina lenyewe la mtendaji:

<i>Ŝi vidas</i>	Anaona
<i>Miriam vidas</i>	Miriam anaona

ile "Ŝi" ni kiwakilishi cha mtendaji.

Zaidi ya hayo, mara nyingi neno la tendo, yaani kitenzi, katika Kiswahili huwa na sehemu nyingine inayoonyesha mtu au kitu kinachotendewa kitendo chenyewe, yaani kiambishi cha nafsi ya mtendewa au **yambwa**. Alama hii hutiwa katikati ya kitenzi chenyewe na huitika kikatani cha mtendewa. Ile "**wa**" katika "an**awa**ona" yaonyesha mtendewa huyo. Kwa Kiesperanto hutumika kiambishi tamati **-n** mwishoni pa kiwakilishi au mwishoni pa jina lenyewe la mtendewa:

Ŝi vidas ilin

Anawaona

Angalia kwamba mara nyingi, hasa kwa jinsi ya kufanyia, matumizi ya alama za mtendewa yanatofautiana sana katika lugha hizo mbili (rudia pia kifungu cha 34):

<i>Mi amas.</i>	Ninapenda.
<i>Mi amas vin.</i>	Ninakupenda.
<i>Mi skribas.</i>	Ninaandika.
<i>Mi skribas al vi.</i>	Ninakuandikia.
<i>Mi skribas leteron al vi.</i>	Ninakuandikia barua.

Angalia kwamba alama ya mtendewa hutumika pia mwishoni pa viulizi hivi: ***kia, kie, kio, kiu.*** Matumizi halisi ya alama hiyo utajifunza utakaposoma sarufi nyingine, kwa sasa chunguza mifano ifuatayo:

<i>Ŝi vidas.</i>	Anaona.	<i>Kiu vidas? Ŝi.</i>	Nani anaona? Yeye.
<i>Ŝi vidas arbon.</i>	Anaona mti.	<i>Kion ŝi vidas? Arbon.</i>	Anaona nini? Mti.
<i>Li vokas.</i>	Anaita.	<i>Kiu vokas? Li.</i>	
<i>Li vokas ŝin.</i>	Anamwita.	<i>Kiun li vokas? Ŝin.</i>	
<i>Mi dankas vin.</i>		Ninakushukuru.	
<i>Li vidas ilin.</i>		Anawaona.	
<i>Mi donas al vi...</i>		Ninakupa ...	

53. ZOEZI

Tafsiri.

Mi amas vin. La infano amas ĉokoladon (chakleti). La patrino legas libron. La patro skribas leteron. La infano ludas futbalon (mchezo wa mpira wa miguu). La instruisto amas la lernantojn.

54. VITENZI AKALI

<i>aĉeti</i>	= kununua	<i>lerni</i>	= kujifunza	<i>trinki</i>	= kunywa
<i>aŭdi</i>	= kusikia	<i>manĝi</i>	= kula	<i>tuŝi</i>	= kugusa
<i>havi</i>	= kuwa na	<i>puni</i>	= kuadhibu	<i>vendi</i>	= kuuza
<i>helpi</i>	= kusaidia	<i>rompi</i>	= kuvunja	<i>viŝi</i>	= kufuta

55. ZOEZI

Tafsiri:

Ĉu vi amas min? Kion vi havas en la mano? Ĉu vi vendis dek bananojn aŭ dudek? Kiu manĝis oranĝojn en la lernejo (shule)? Ĉu vi aŭdas tion? Ĉu vi helpis la knabinojn? Kiu rompis la seĝon? Kion vi trinkas? Kie estas la libro, kiun (ambacho) vi aĉetis?

7. SOMO LA SABA

56. ALAMA YA MTENDEWA

USIITUMIE alama **n** ya mtendewa:

- mwishoni mwa mtendaji.
- katika sentensi zenye **est** kama kitenzi: *ĝi estas teo* (siyo: *teon*),
- mwishoni mwa maneno yanayofuata viunganishi vihusishi kama **al** na vinginevyo: unaweza kusema (au kuandika) *Mi dankas vin* au *Mi dankas al vi*, bali **huwezi** kusema (au kuandika) *Mi dankas al vin*.
Li vokas nin.
au *Li vokas al ni.*
lakini siyo: *Li vokas al nin.*

57. UPATANISHAJI WA KISARUFI

Vivumishi vingi vya Kiswahili vinabadilika kufuata mianzo ya majina katika ngeli zake. Vivumishi vya Kiesperanto huchukua viambishi **-j, -n, -jn** kulingana na majina vinayoyasifu:

Hiki ni kitabu k ipya	<i>Tiu ĉi estas nova libro</i>
Hivi ni vitabu v ipya	<i>Tiuj ĉi estas novaj libroj</i>
Nimekinunua kitabu k ipya	<i>Mi aĉetis novan libron</i>
Nimevinunua vitabu v ipya	<i>Mi aĉetis novajn librojn</i>

58. ZOEZI

Tafsiri:

Li prenis (-chukua) du ruĝajn librojn, kaj tenis (-shika) ilin en la mano. Li skribis al mi longan leteron kaj bildan poŝtkarton (kadi ya kupelekea kwa njia ya posta). Ni aŭdis tri belajn kantojn. Ili donis al mi blankan paperon. Ĉu li havas brunajn harojn (nywele) aŭ nigrajn? Vi ne viŝis la nigran tabulon (ubao). Mi legis tre interesajn (-a kuvutisha) librojn.

59. KIA NA KIU

Viulizi **kia** na **kiu** huchukua viambishi **-j, -n, -jn** kulingana na majina vinayoyahusu:

Kian infanon vi amas ? Bonan. Mi amas bonan infanon.
Kiajn infanojn vi amas? Bonajn.

60. KIAMBISHI TAMATI -OS

Kiambishi hiki cha njeo kinaonyesha wakati ujao wa kitenzi, sawasawa na **-ta-** au **-taka-** kwa Kiswahili:

Mi estos

Li estos

Mi skribos baldaŭ.

Ŝi venos, ĉu ne?

Ĉu vi ludos kun mi?

Nitakuwa

Atakuwa

Tutaandika hivi karibuni.

Atakuja, sivyo?

(Je.) Utacheza pamoja nami?

61. VIELEZI VYA WAKATI

Vielezi vinavyoeleza kitendo **wakati** kinapotendeka:

<i>Hieraŭ li kantis.</i>	Jana aliimba.
<i>Hodiaŭ li kantas.</i>	Leo anaimba.
<i>Morgaŭ li kantos.</i>	Kesho ataimba.

62. KIAM? = lini? wakati gani?

Mfano:

<i>Kiam ŝi venis?</i>	Alikuja lini ?
<i>Si venis hieraŭ</i>	Alikuja jana .

63. ZOEZI

Tafsiri:

Kiam ŝi iros (-enda)? Ŝi iros morgaŭ. Hodiaŭ estas mardo (jumanne), hieraŭ estis lundo (jumatatu), kaj morgaŭ estos merkredo (jumatano). Hieraŭ estis jaŭdo (alhamisi), morgaŭ estos sabato kaj hodiaŭ estas vendredo. Dimanĉo (jumapili) estas ripoza tago.

64. UMILIKISHI

Ukitaka kuonyesha kuwa kiumbe au kitu fulani kinamilikiwa, lazima utumie vivumishi vya sifa za umilikishi. Vipashio hivyo vinaitwa viwakilishi vimilikishi vinatangulia jina la kiumbe au kitu kimilikiwacho na vinawakilisha kiumbe au kitu kimilikicho. Kwa sababu vimilikishi ni sifa vinapatikana na viwakilishi vya mtendaji vyenye kiambishi cha vivumishi:

<i>mi</i>	mimi	<i>mia</i>	-angu
<i>vi</i>	wewe	<i>via</i>	-ako
<i>li</i>	yeye	<i>lia</i>	-ake
<i>ŝi</i>	yeye	<i>ŝia</i>	-ake
<i>ĝi</i>	yeye	<i>ĝia</i>	-ake
<i>ni</i>	sisi	<i>nia</i>	-etu
<i>vi</i>	ninyi	<i>via</i>	-enu
<i>ili</i>	wao	<i>ilia</i>	-ao
<i>ili</i>	wao	<i>ilia</i>	-ake (kuhusu: vitu au miti)

65. VIMILIKISHI

Viwakilishi vimilikishi hufuata kanuni zote za vivumishi. Chunguza matumizi ya vimilikishi katika mifano yafuatayo:

<i>mia mapo</i>	ramani yangu	<i>miaj mapoj</i>	ramani zangu
<i>via amiko</i>	rafiki yako/yenu	<i>viaj amikoj</i>	rafiki zako/zenu
<i>lia domo</i>	nyumba yake	<i>liaj domoj</i>	nyumba zake
<i>ilia filo</i>	mtoto wao	<i>iliaj filoj</i>	watoto wao
<i>ĝia floro</i>	ua lake	<i>ĝiaj floroj</i>	maua yake
<i>ŝia frato</i>	ndugu/kaka yake	<i>ŝiaj fratoj</i>	ndugu/kaka zake
<i>mia bovo</i>	ng'ombe wangu	<i>miaj bovoj</i>	ng'ombe wangu
<i>via fadeno</i>	uzi wako/wenu	<i>viaj fadenoj</i>	nyuzi zako/zenu
<i>mia loko</i>	mahali pangu/ kwangu/ mwangu	<i>miaj lokoj</i>	mahalipangu/kwangu/mwangu

<i>ĝia arbo</i>	mti wake	<i>ĝiaj arboj</i>	miti yake
<i>via kapo</i>	kichwa chenu	<i>viaj kapoj</i>	vichwa vyenu
<i>ilia vojo</i>	njia yake	<i>iliaj vojoj</i>	njia zake

<i>Li uzas mian inkon.</i>	Anatumia wino wangu.
<i>Johano aĉetis nian katon.</i>	John alinunua paka wetu.
<i>Kiu havas miajn librojn?</i>	Nani ana vitabu vyangu?
<i>Viaj libroj estas tie.</i>	Vitabu vyako vipo pale.

66. KIAL? = Kwa nini?

Tafsiri:

Kial vi venis? *Mi venis, ĉar* (kwa sababu; kwa kuwa) *vi vokis.*

Kial vi silentas (-nyamaa)? *Mi silentas, ĉar mia filino dormas.*

Kial ŝi kantas? *Ĉar ŝi estas feliĉa.*

Kial vi ridas? *Ĉar ankaŭ (pia) mi estas feliĉa.*

Kial vi ne lernis la lecionon (somo)? *Kial* la instruisto punis la knabojn? *Kial* vi tuŝis lin? *Kial* vi manĝas verdajn bananojn?

67. ZOEZI

Tafsiri:

Viaj taskoj estas simplaj. Ĉu vi vidis mian onklinon? *Kial* vi ne kombas (-chana) *viajn harojn? Kie* estas *miaj paperoj? Kiu* manĝis *miajn fiŝojn? Mi* lernos *miajn lecionojn. Ni* vidos *nian reĝinon. Kiam* vi *skribas* *viajn leterojn?*

8. SOMO LA NANE

---

68. KIKATI CHA UDOGO -ET-

Kwa kutumika kiambishi hicho cha ndani inawezekana kuonyesha udogo. Inawezekana kuonyesha udogo wa vivumishi, vitenzi, majina, na vielezi kwa kutumia kikati **-et-**:

<i>lampo</i>	taa	<i>lampeto</i>	kijitaa
<i>libro</i>	kitabu	<i>libreto</i>	kijitabu
<i>fingro</i>	kidole	<i>fingreto</i>	kijidole
<i>ŝuo</i>	kiatu	<i>ŝueto</i>	kijiatu
<i>monto</i>	mlima	<i>monteto</i>	kilima
<i>ridi</i>	kucheka	<i>rideti</i>	kutabasamu
<i>bela</i>	-zuri	<i>beleta</i>	-zuri kidogo

69. KIKATI CHA UKUBWA -EG-

Kinyume cha fungu iliopita hapa utajifunza kuonyesha ukubwa. Kufanya hivyo, lazima utumie kikati cha ukubwa **-eg-**:

		udogo		ukubwa	
<i>domo</i>	nyumba	<i>dometo</i>	kijumba	<i>domego</i>	jumba
<i>urbo</i>	mji	<i>urbeto</i>	kijiji	<i>urbego</i>	jiji
<i>pordo</i>	mlango	<i>pordeto</i>	kijilango	<i>pordego</i>	jilango, lango
<i>tablo</i>	meza	<i>tableto</i>	kijimeza	<i>tablego</i>	jimeza
<i>manĝi</i>	kula	<i>manĝeti</i>	kula kidogo	<i>manĝegi</i>	kula mno sana,
			kidogo, kumega		kujivimbisha
<i>plori</i>	kulia	<i>ploreti</i>	kulialia	<i>ploregi</i>	kulia kwa
					kelele (kwikwi)
<i>trinki</i>	kunywa	<i>trinketi</i>	kunywa kidogo	<i>trinkegi</i>	kunywa kwa
			kidogo		pupa
<i>malsana</i>	-gonjwa	<i>malsaneta</i>	-gonjwa kidogo	<i>malsanega</i>	-gonjwa sana
					(mahtuti)

70. ZOEZI

Tafsiri:

La akvo estas nur varmeta, sed mi deziras (-taka) akvon varmegan. Mia karega patrineto venos morgaŭ. Lia hundo estas grandega. La knabeto estis bonega hieraŭ. Vi havas malpuregajn manojn. Ilia fileto ripozas en liteto. Mi amegas mian patron. Hodiaŭ ŝi dormetas post (baada ya) la manĝego. Mi estas lacega (-chovu sana).

71. KIHUSISHI DE

Neno **de** linafanya kazi mbalimbali: huongeza kitenzi, jina, n.k. Chunguza matumizi yake katika sentensi zifuatazo:

*Ĉapelo pendas de hoko.
Rivero fluas de montoj al maro.
Birdo saltis de unu branĉo al la alia.
La libro de Petro estas sur la tablo.*

Kofia imetundikwa changoni.
Mto huenda kuanzia mlimani kuelekea baharini.
Ndege aliruka toka tawi moja mpaka tawi jingine.
Kitabu cha Peter kipo mezani.

72. DIRU AL MI, = *Uniambie*.

Sasa tafsiri:

Diru al mi, kiu vi estas?
Diru al mi, kie vi loĝas (-kalia)?
Diru al mi, kion vi faras (-fanya)?
Diru al mi, kiun vi amas?
Diru al mi, ĉu vi havas fratojn kaj fratinojn?
Diru al mi, kiom da fratoj vi havas?
Diru al mi, kiom da fratinoj vi havas?
Diru al mi, ĉu vi havas edzinon (mke)?
Diru al mi, kiom da filoj kaj filinoj vi havas ?

73. VIONYESHI

Ukisema "ninampenda msichana huyu" hilo neno "huyu" laitwa kionyeshi, kwa sababu latoa ishara juu ya yule tunayemzungumza habari zake: yaani latuelekeza ama kutuonyesha huyo msichana. Jifunze kwa njia ya sentensi zifuatazo vionyeshi vichache vya Kiesperanto. Kumbuka kwamba kila kiashirio cha Kiesperanto kina kianzio cha *t-* (je, unakumbuka kwamba viulizi vinaanza kwa *k-*):

<i>Kio?</i>	Nini?	<i>Tio</i>	Kile. Ile.
<i>Kio estas tio?</i>		Kile ni nini? Kile ni kitu gani?	
<i>Kiu?</i>	Nani? -pi?	<i>Tiu</i>	Yule.
<i>Kiun bananon vi preferas?</i>		Unataka ndizi ipi?	
<i>Mi amas tiun.</i>		Ninampenda yule.	
<i>Mi malamas tiun viron.</i>		Ninamchukia mtu yule.	
<i>Kiun libron vi legas?</i>		Unasoma kitabu kipi?/gani?	
<i>Mi uzos tiun plumon.</i>		Nitatumia kalamu ile.	

74. NENO ĈI

Vionyeshi ulivyojifunza katika kifungu kilichopita hutumika kuonyesha mtu (au kitu, n. k.) ambaye yuko mbali na msemaji. Vionyeshi vile vile pamoja na neno *ĉi* hutumika kuonyesha kiumbe (mtu, kitu, n.k.) ambacho kiko karibu na msemaji:

huyu, huyo	<i>ĉi tiu</i>	yule	<i>tiu</i>
hiki, hicho	<i>ĉi tio</i>	kile	<i>tio</i>
hapa, hapo na kadhalika.	<i>ĉi tie</i>	pale	<i>tie</i>

75. ZOEZI

Tafsiri:

Li ne estas tie, li estas ĉi tie. Tio estas fenestro; ĉi tio estas tablo. Mi ne legis tiun libron, sed mi legis ĉi tiun. Tiuj viroj. Ĉi tiuj viroj. Mi legis tiujn librojn. Mi legas ĉi tiujn librojn. Diru al mi, kiu estas tiu bela knabeto? La libretoj estas sur ĉi tiu tablo. Ĉu vi vidas tiujn homojn. Kio estas ĉi tio ? Tiuj infanoj lernas aritmetikon (mahesabu), ĉi tiuj lernas geografion (jiografia). Kiu estis en la ĉambro? Kiuj estis en la ĉambro? Kiujn librojn vi prenis.

76. VIREJESHI

Kwa Kiswahili hutumika viambishi virejeshi vya namna mbili:

a. namna ya kwanza ni kikati: **-vyo-**, **-ye-**, n.k. kwa mfano:

Myuzi zilizokatika ...

Msichana aliyekuja ...

b. namna ya pili ni neno "**amba-**" kwa viambishi **-ye**, **-vyo**, n.k. kwa mfano:

Mahali **ambapo** ni pazuri ...

Kwa Kiesperanto hutumika maneno yale yale unayoyajua kama viulizi: **kiu**, **kia**, **kio**, **kie**, ...

Tazama yanavyotumika:

Msichana alikuja jana.

Knabino venis hieraŭ.

Msichana amekufa.

Knabino mortis.

Msichana yupi?

Kiu knabino?

Msichana aliyekuja jana.

La knabino kiu venis hieraŭ.

Msichana aliyekuja jana amekufa.

La knabino, kiu venis hieraŭ,

mortis.

Nilinunua kitabu jana.

Mi aĉetis libron hieraŭ.

Nimeleta kitabu.

Mi portis libron.

Umeleta kitabu kipi?

Kiun libron vi portis?

Nimeleta kitabu nilichonunua jana.

*Mi portis la libron, **kiun** mi aĉetis hieraŭ.*

Sasa tazama sentensi zingine:

Mitamwambia atakapokuja.

*Mi parolos al li **kiam** li venos.*

Najua anavyofanya.

*Mi scias **kiel** li faras.*

Fanya upendavyo.

*Faru **kiel** vi deziras.*

Atakapokuja tutaenda sokoni.

***Kiam** li venos, ni iros al bazaro.*

77. ZOEZI.

Tafsiri:

Kie estas la hundo, kiun vi aĉetis hieraŭ? Ĝi dormas. Kion vi faras, kiam vi estas feliĉa? Kiam mi estas feliĉa, mi kantas. Kial vi ne estis ĉi tie, kiam ili venis? Ĉar mi estis en Daresalamo, kiam ili venis. La knabeto timegis (-ogopa sana), kiam li vidis la bestegon.

9. SOMO LA TISA

---

78. KIKATI -IST-.

Kiambishi hicho cha ndani hutumika kuonyesha afanyaye kazi fulani kwa mshahara. Tazama mifano hii:

mchungaji	<i>paŝtist-o, -ino</i>	kuchunga	<i>paŝti</i>
mwimbaji	<i>kantist-o, -ino</i>	kuimba	<i>kanti</i>
mchoraji	<i>pentrist(in)o</i>	kuchora	<i>pentri</i>
mpagazi	<i>portist(in)o</i>	kupagaa	<i>porti</i>
mlezi	<i>vartist(in)o</i>	kulea	<i>varti</i>
mwizi	<i>ŝtelist(in)o</i>	kuiba	<i>ŝteli</i>
mfanya kazi	<i>laborist(in)o</i>	kufanya kazi	<i>labori</i>
kiongozi	<i>gvidist(in)o</i>	kuongoza	<i>gvidi</i>
hakimu, jaji	<i>juĝist(in)o</i>	kuhukumu	<i>juĝi</i>

79. ZOEZI

Andika majina ya wafanyakazi wa kiume na wa kike yanayoweza kutokana na maneno haya yafuatayo: *boto* (buti), *dento* (jino), *baki* (kuoka).

Tafsiri:

ĉapelisto, floristo, ĝardenisto, vendisto, lignisto (*lign-* = kipande cha mti, ukuni).

Rudia maneno ya hapa juu ukitumia kikati **-in-**, halafu tafsiri maneno haya mapya.

80. KIKATI -IL-.

Kikati hiki huonyesha chombo ambacho hufanywa kazi kwa njia yake: zana, ala:

kifunguo	<i>ŝlosilo</i>	kufungua	<i>maŝlosi</i>
mtego	<i>enkaptilo</i>	kutega	<i>enkapti</i>
ponyo	<i>kuracilo</i>	kuponya	<i>kuraci</i>
shoka	<i>hakilo</i>	kutema	<i>haki</i>
sindano ya kushonea	<i>kudrilo</i>	kushona	<i>kudri</i>
rula	<i>liniilo</i>	mstari	<i>linio</i>
mchezo	<i>ludilo</i> (kititia)	kucheza	<i>ludi</i>
kisu	<i>tranĉilo</i>	kukata	<i>tranĉi</i>

81. PER = *kwa, kwa njia ya, na.*

Aliua nyoka kwa bunduki = *Li mortigis serpenton per pafilo.*

82. ZOEZI

Tafsiri:

Ni hakas per hakilo. Kial vi kombas viajn harojn per forko, kaj ne per kombilo? Tio estas la viŝilo, per kiu mi viŝas la tabulon.

83. ZOEZI

Ukitumia maneno haya hapa chini pamoja na kikati cha zana **-il-** tafsiri sentensi zifuatazo maneno yenyewe: *tondi* (kunyoa), *fosi* (kuchimba), *presi* (kuchapa), *segi* (kupasulia);
Wote hunyoa kwa mkasi. Wote huchimba kwa sepetu. Wote huchapisha kwa mtambo wa kupigia chapa. Wote hupasulia kwa msumeno.

Fuata mfano huu:

Wote hunyoa kwa mkasi = *Ĉiuj tondas per tondilo*.

84. KIKATI -AR-

Kikati hiki huonyesha jumuiko au mkusanyiko wa viumbe vyenye aina moja tu:

<i>arbo</i>	mti	<i>arbaro</i>	msitu, mwitu
<i>kampo</i>	shamba	<i>kamparo</i>	shamba
<i>libro</i>	kitabu	<i>libraro</i>	maktaba, jumuiko la vitabu
<i>mapo</i>	ramani	<i>maparo</i>	atlas
<i>ŝtupo</i>	kipago, kidaraja	<i>ŝtuparo</i>	ngazi
<i>vagono</i>	behewa	<i>vagonaro</i>	gari la moshi
<i>vorto</i>	neni	<i>vortaro</i>	kamusi

85. ZOEZI

Tafsiri ukitumia kikati **-ar-**:

jamii ya rafiki, kundi la ng'ombe, jamii ya vyumba, kundi la ndugu, diwani la nyimbo, kundi la vijana, kundi la kondoo, jamii ya meli.

86. VIELEZI VYA WAKATI

Mpaka sasa umeshajifunza maneno: *baldaŭ*, *nun*, *hierauŭ*, *hodiaŭ*, *morgauŭ*. Maneno haya huonyesha kitendo wakati kilipotendeka. Tunaita maneno haya "vielezi vya wakati".

Jifunze mengine:

ĉiam = daima, milele, bila ya kukoma

neniam = abandani, kamwe, hata mara moja

jam = zamani.

ANGALIA kwamba:

- kielezi *neniam* havitumiki kama kitenzi cha Kiesperanto ni katika hali ya kutotenda
- wazo la "hata kidogo" linatolewa kutoka katika Kiesperanto kwa neno *neniam* siyo kwa neno *neniam*.

Chunguza matumizi ya vielezi vya wakati katika sentensi zifuatazo:

Li jam venis.

Amekwisha fika.

Mi jam pagis

Nimelipa zamani.

Tiu homo neniam kontentiĝas.

Mtu huyu haridhiki abadani.

Mi neniam venos.

Sitakuja abadani.

87. ZOEZI

Tafsiri:

Ĉu vi baldaŭ venos? Jes, mi venos hodiaŭ. Ĉu la teo estas preta nun? Mi jam skribis du leterojn. Kiu venos morgaŭ? Kial la ĝardenisto ne venis hieraŭ? Hodiaŭ mi aĉetos segilon. Mi jam havas tranĉilon. Mi neniam uzis hakilon. Ne nun, sed baldaŭ. Mi ĉiam kantas kiam mi estas feliĉa.

88. VIELEZI

Kwa jumla vielezi ni maneno yanayoeleza vile vitendo vilivyotendeka, yaani yaeleza kitendo jinsi kilivyotendeka, mahali kilipotendeka, wakati kilipotendeka, n.k.

Tukisema: "amekuja **polepole**", "unasoma **vizuri**", "ameingia **hapa**", "njoo **kesho**", n.k. huwa tumetumia vielezi; yaani:

- kielezi cha mahali (huonyesha kitendo mahali kilipotendeka): **hapa**.
- kielezi cha wakati (huonyesha kitendo wakati kilipotendeka): **kesho**.
- vielezi vya namna (huonyesha kitendo jinsi kilivyotendeka): **polepole, vizuri**.

Hapa chini vipo vielezi kadhaa vya namna:

<i>bele</i>	vizuri	<i>lerte</i>	kwa ustadi
<i>bone</i>	vyema	<i>malbone</i>	vibaya, kwa kosa
<i>hele</i>	kwa uangavu	<i>simple</i>	tu, peke yake, rahisi

89. KIAMBISHI -E.

Uliposoma vielezi vilivyopita uligundua kwamba maneno haya yote (yaani ya kifungu cha 88) huwa yametumia kiambishi kile kile: **-e**. Basi, kwa Kiesperanto kila neno likitumia kiambishi tamati **-e** linaweza kufanya kazi ya kielezi. Pia kila kielezi cha namna lazima kiwe na kiambishi hicho cha **-e**. Kwa mfano:

<i>rapida</i>	(mzizi: <i>rapid</i>)	-epesi, -a upesi	<i>rapide</i>	upesi
<i>saĝa</i>	(mzizi: <i>saĝ</i>)	-a busara	<i>saĝe</i>	kwa busara

Vielezi vyenye kiambishi **-e** ulivyovisoma mpaka sasa ni: *eble, kompreneble, efektive*.

90. ZOEZI

Tafsiri vielezi vifuatavyo:

kwa utamu, kwa wazi (au: kwa dhahiri), kwa kelele (au: kwa sauti kubwa), kwa polepole (au: kinyerenyere), kwa kweli (au: kwa moyo, kiaminifu),

kwa kutumia maneno ya orodha ya hapa chini:

<i>dolĉa</i>	-tamu
<i>klara</i>	wazi, dhahiri
<i>laŭta</i>	-a kelele, -enye sauti kubwa
<i>malrapida</i>	polepole
<i>sincera</i>	aminifu

10. SOMO LA KUMI

---

91. VIELEZI VINGINE VYA MAHALI

Hapa chini vipo vielezi vingine vya mahali:

ĉie = kila mahali, popote

nenie = popote (katika ukanushaji tu)

for = mbali   *fora* = -a mbali (kivumishi)

Chunguza matumizi ya vielezi hivi vya mahali katika sentensi zifuatazo:

Mi serĉos ĉie.

Nitatafuta kila mahali.

La homo vivas ĉie.

Yule mtu anaishi popote.

Mi trovis bananon nenie.

Sikukuta ndizi popote.

Mi venis el fora loko.

Nimetoka mahali pa mbali.

92. ZOEZI

Tafsiri:

Li ĉiam parolas bone. Mia kuzino neniam skribas klare. Tiu virino ĉiam kantas gaje (gaj- = -enye ukunjufu). Li parolas tre saĝe. Mi serĉis lin ĉie, sed trovis lin nenie. Ili vivas tre simple. La ŝtelisto rapide kuris for. Mi ofte (mara nyingi) vidis la ŝipojn. Li malofte uzas vortaron. Kompreneble, mi ne iros.

93. UUNDAJI WA MANENO

Sasa umeshaelewa kabisa uundaji wa maneno tulioeleza pia katika kifungu cha 5; bila shaka unafahamu kwamba kutoka mizizi VIV unaweza kuunda maneno mengi, kwa mfano:

maisha	<i>VIVo</i>	(jina)
-enye uhai, -hai, -enye kuishi	<i>-VIVa</i>	(kivumishi)
kwa uhai, kwa maisha	<i>VIVe</i>	(kielezi)
kuishi	<i>VIVi</i>	(kitenzi)
niliishi, nimeishi	<i>mi VIVis</i>	(wakati uliopita)
ataishi	<i>li VIVos</i>	(wakati ujao)
atakayeishi	<i>li, kiu VIVos</i>	(wakati ujao)
n.k.		

94. ZOEZI

Je, maneno mangapi unaweza kuunda kutoka mizizi ya hapa chini?

am, esper, telefon

Kwa mfano:

ami = kupenda, *esperi* = kutumaini, *telefono* = simu,

sasa endelea wewe mwenyewe ukiandika maneno unayoyaunda pamoja na tafsiri zao.

95. KIAMBISHI -U

Umeshajifunza msemu *Diru al mi*, "uniambie" (taz. kifungu cha 72). Basi, ukumbuke kwamba amri au matakwa au maombi unaweza kutoa ukitumia kiambishi cha **-u** kwenye mizizi:

legu! soma! someni!
silentu! nyamaza!

penu! jaribu! jitahidi!
skribu! andika!

lakini kwa upole na ukarimu itafaa kutumia msemu **bonvolu... -i**, kwa mfano:

Venu al mi!
Bonvolu veni al mi!

Njoo kwangu!
Tafadhali njoo kwangu!

96. ZOEZI

Rudia sentensi zifuatazo ukitumia neno *bonvolu*:

Finu vian taskon! (Maliza kazi yako!), *Atentu kaj aŭskultu!* (Angalia usikilize!), *Ne rigardu al ŝi!* (Usimtazame!), *Ne parolu dum la leciono!* (Usizungumze wakati wa kipindi!).

97. VITENZI MAALUMU

ANGALIA sana ujifunze misemo ifuatayo:

Mi povas iri.
Mi devas iri.

Ninaweza kwenda.
Inanipasa kwenda. **Au:**

Inanibidi kwenda.

Yanilazimu kwenda.

Sina budi kwenda.

Ninalazimika kwenda.

Lazima niende.

Ni lazima niende.

Nataka kwenda.

Napenda kwenda.

Siwezi kwenda. (LAKINI: Siwezi = *Mi ne bonfar-tas.*)

Mi volas iri.

Mi deziras iri.

Mi ne povas iri.

Ĉu vi povos iri?

Li ne povis iri, ĉu?

Je, utaweza kwenda?

Hakuweza kwenda, sivyo?

98. NENO JEN

UKIULIZA *Kie la libro estas?* au *Kie estas la libro?* (Kile kitabu kipo wapi?) unaweza kujibu *Jen ĝi estas!* (Ndicho hiki! Ndicho kitabu!). Kwa kawaida unaweza kuacha neno *estas*, yaani unaweza kujibu *Jen ĝi!* tu.

99. MISEMO

Ujifunze misemo ifuatayo:

Kuna hali gani nje?

Kia estas la vetero ekstere?

Kumefunga mawingu.

Nubiĝis.

Kumekuwa kweupe.

Klariĝis.

Inanyesha. Kunanyesha.

Pluvas.

Inaanguka theluji.

Neĝas.

Kunakucha.

Tagiĝas.

Kumekucha. Kumepambazuka.

Tagiĝis.

Inaingia giza.

Noktiĝas.

Tulingoja hata imeingia giza.

Ni atendis ĝis noktiĝo.

Basi, kwenye misemo kuhusu hali ya hewa kwa Kiesperanto haitumiki kiwakilishi chochote cha mtendaji. Pia katika msemu huu:

Ŝajnas al mi, ke ...

Naona kwamba...

100. MAJINA YA HESHIMA

Kama Hamisi Saleh ameo Fatuma Kapinga na wao wamezaa Manase bin Hamisi Saleh, basi kwa Kiesperanto:

Bibi Saleh

ni *Sinjorino (S-ino)* ni kifupisho chake) *Kapinga*.

Mama Manase

ni *Sinjorino Kapinga* au *Sinjorino Fatuma*.

Bwana Hamisi

ni *Sinjoro (S-ro)* *Saleh* au *Sinjoro Hamisi*.

Bwana Manase

ni *Sinjoro Saleh* au *Sinjoro Manase*.

Bibi Nyanjala binti Hamisi Saleh

ni *Sinjorino (S-ino)* *Saleh*, au *Fraŭlino (f-ino)* *Saleh*, au *Sinjorino Njanĝala*, au *Fraŭlino Njanĝala*.

101. MAAMKIO

ANGALIA matumizi haya ya maneno *Sinjoro*, *Sinjorino*, *Fraŭlino*:

Saluton, Sinjoro!

Jambo, bwana! Jambo, kaka!

Saluton, Sinjorino!

Jambo, mama! Jambo, bibi!

Saluton, Fraŭlino!

Jambo, bibi! Jambo, dada!

Lakini afadhali utumie neno *saluton* ukisalimu rafiki tu, kama sivyo afadhali utumie maneno haya:

<i>Bonan matenon!</i>	Sabalkheri! Habari za asubuhi? (hutumika kuanzia asubuhi mpaka adhuhuri)
<i>Bonan tagon!</i>	Sabalkheri! Habari za mchana? Habari za leo? (hutumika wakati wa mchana baada ya adhuhuri)
<i>Bonan vesperon!</i>	Msalkheri! Habari za jioni? Habari za usiku? (hutumika jua likianza kuchwa)
<i>Bonan nokton!</i>	Lala unono! Usiku mwema! Msalkheri! (hutumika jua likiisha kuchwa aghalabu katika kuachana)

Maneno haya hutumika pia ukiachana. Katika kuachana na rafiki hutumika pia *Ĝis revido!* (Kwa heri! Kwa herini!)

102. MISEMO

Parolu al la sinjoro.

Ongea na bwana yule.

Mi konas tiun sinjorinon.

Namjua msichana (dada, binti) yule.

Ŝi estas ĉarma fraŭlino.

Yeye ni msichana (dada) mpendezi.

103. VIVUMISHI VINGINE

Kelkaj fraŭlinoj kantos.

Baadhi ya wasichana wataimba.

Multaj floroj estas ruĝaj,

Maua mengi ni mekundu,

aliaj estas bluaj.

mengine ni buluu.

104. ZOEZI

Tafsiri ukitumia kamusi:

Mombaso, la 17-an de Decembro 1917-a

*Kara amikino,
mi povas legi vian leteron; ĝi estas en la internacia lingvo (lugha ya kimataifa) Esperanto. Ankaŭ mi
havas lernolibreton. Per la helpo de tiu libreto mi jam lernis sufiĉe por skribi ĉi tiun leteron. La libro
estas tre klara, kaj mi lernas rapide. Esperanto estas tre simpla kaj interesa. Ankaŭ via frato devas
aĉeti libron kaj lerni la lingvon.*

*Hieraŭ mi ricevis belan ilustritan (-enye picha) poŝt-karton de knabo, kiu loĝas en Nederlando
(Uholanzi), kaj mi povis legi ĝin facile per la helpo de vortareto. Morgaŭ mi skribos leteron al japana
knabo (mvulana mjapani). Mia fratino ofte korespondas kun knabinoj en aliaj landoj. Ŝi nun havas
multajn poŝtkartojn kaj fremdajn poŝtmarkojn (stempu).*

Kun koraj salutoj (Kwa salamu za moyoni),

Tumaini Mafuru

105. MAZOEZI:

Tafsiri ukitumia kamusi:

Londono, la 25-an de Julio 1982-a

Mia kara onklino,

*mi dankas vin pro (kwa) la bela pupo, kiun vi sendis al mi. Mi multe amas ĝin: ĝi havas blujajn okulojn
kaj ruĝajn vangojn, kaj ĝi povas fermi la okulojn.*

*Mi estas tre feliĉa ĉi tie. La floroj en la ĝardeno estas belaj. Kelkaj pom-arboj (mtufaha wa kizungu)
estas en la ĝardeno, sed la frukto ne estas matura. Estas (Wapo) kokoj kaj kokinoj sur la korto, kaj
ŝafoj kaj bovinoj sur la granda kampo. Ni ludas en la ĝardeno. Kiam (taz. vifungu vya 76 na vya 87:
Wakati -po-, Ambapo) mi estas laca, mi sidas sur benko sub la arboj kaj legas. La birdoj kantas sur la
arboj, kaj belaj papilioj flugas en la ĝardeno. Mia avo ofte sidas sur granda seĝo apud la fenestro, kaj
legas gazeton aŭ libron. Li havas multajn librojn. Sed mi devas fini mian leteron, ĉar mia kara avino
diras, ke (kwamba) mi devas nun iri al la lito. Bonan nokton!*

Via amanta (akupendaye) nevino,

Ethel Brown

KAMUSI

(kwa mazoezi tu)

A

aĉet-i kununua
akr-a kali
alta -refu (urefu wa kwenda juu tu)
am-o mapenzi
am-i kupenda
amik-o rafiki
ankaŭ pia
apud karibu na
arb-o mti
arb-ar-o mwitu
arimetik-o mahesabu
atent-i kuangalia
aŭd-i kusikia
aŭskult-i kusikiliza
av-o babu
av-in-o nyanya

B

bak-i kuoka
baldaŭ hivi karibuni
ban-i kuoga
banan-o ndizi
bat-i kupiga
bazar-o soko
bel-a -zuri
benk-o deski, dawati
best-o mnyama
bild-o picha
bird-o ndege
blank-a -eupe
blu-a buluu, samawati
bon-a -ema
bon-e vema, vizuri
bot-o buti
bov-o ng'ombe dume
bov-in-o ng'ombe jike
branĉ-o tawi
bret-o rafu
brun-a hudhurungi, rangi ya maji ya kunde

Ĉ

ĉambr-o chumba
ĉapel-o kofia
ĉeval-o farasi dume
ĉeval-in-o farasi jike

D

danc-i kucheza dansi
dank-i kushukuru

dank-o ahsante
dent-o jino
dev-o sharti (*taz. kifungu cha 98*)
dezir-i kutaka, kupenda
dik-a -nene
dir-i kuambia, kusema
dolĉ-a -tamu
dom-o nyumba
don-i kupa
dorm-i kulala (usingizi)

E

ebl-e labda, pengine
edz-o mume
edz-in-o mke
efektiv-e kwa kusema kweli
en ndani ya, -ni
esper-i kutumaini

F

facil-a rahisi, -isiyo tabu kufanyika
faden-o uzi
far-i kufanya
fart
Mi ne bonfartas Siwezi
feliĉ-a furahifu, -enye furaha
fenestr-o dirisha
ferm-i kufunga
fil-o mtoto wa kiume
fil-in-o mtoto wa kike
fin-i kumaliza
fingr-o kidole
fiŝ-o samaki
flav-a rangi ya manjano
flor-o ua (maua)
flu-i kwenda kama mto
flug-i kuruka
fork-o uma (nyuma)
fort-a -enye nguvu, imara, kali
frat-o ndugu mwanamume, kaka
frat-in-o ndugu wa kike, dada
fremd-a -geni, -a nchi nyingine
freŝ-a -bichi, -tefu, -pya
frukt-o tunda
futbal-o mchezo wa mpira wa miguu

G

gaj-a -enye furaha, -enye hali ya kuchekacheka
gazet-o gazeti

geografi-o jiografia
glas-o bilauri, gilasi
grand-a -kubwa
griz-a -enye rangi ya kijivu
gvid-i kuongoza

Ĝ

ĝarden-o bustani

H

hak-i kutema
har-o unywele
hav-i kuwa na, -na
hel-a -angavu
hel-e kwa uangavu
help-i kusaidia
help-o msaada
hierau jana
hok-o chango
hom-o mtu
hund-o mbwa dume

I

infan-o mtoto mdogo
ink-o wino
inter kati ya
interes-a -na-vutia, -a kuvutisha
ir-i kwenda

J

jar-o mwaka
juĝ-i kutoa uamuzi kortini
jun-a -changa

K

kaf-o kahawa
kaĝ-o kitundu
kajer-o daftari
kamen-o dohani
kamp-o shamba
kant-i kuimba
kap-o kichwa
kapt-i kutega
kar-a mpendwa
kaŝ-i kuficha
kat-o paka
klar-a wazi
klas-o darasa
knab-o kijana mwanamume, mvulana
knab-in-o kijana mwanamke, msichana
kok-o kuku
kolor-o rangi

komb-i kuchana
komb-il-o kitana
konsil-i kutoa shauri
konsil-o shauri
kontent-a -enye kuridhika
korespond-i kuandikiana barua
kort-o bustani
krajon-o kalamu ya risasi
kret-o chaki
kudr-i kushona
kun na, pamoja na
kur-i kukimbia, kupiga mbio
kurac-i kuponya
kuŝ-i kulala chini
kuz-o mtoto mwanamume wa ndugu wa mzazi mmojawapo; binamu

L

labor-i kufanya kazi
labor-o kazi
lac-a -chovu
lamp-o taa
land-o nchi
laŭt-a -enye sauti juu
lazur-a -enye rangi ya samawati
lecion-o kipindi cha somo
leg-i kusoma
leon-o simba
lern-i kujifunza, kusoma
lern-ant-o mwanafunzi
lern-ej-o shule
lert-a stadi, -enye ufundi mkubwa
leter-o barua
libr-o kitabu
lign-o kuni
lign-a -a mti
lingv-o lugha
lini-o mstari
lit-o kitanda
loĝ-i kukalia
lok-o mahali
long-a -refu (urefu wa kwenda mbele au wa muda)
lud-i kucheza
lum-a -enye nuru
lun-o mwezi (sayari)
lund-o jumatatu

M

man-o mkono
manĝ-i kula
manĝ-aj-o chakula

map-o ramani
mar-o bahari
mard-o jumanne
matur-a -bivu
mebl-o fenicha
merkred-o jumatano
mol-a -ororo, tefutefu
monat-o mwezi (kipindi cha mwaka)
mont-o mlima
morgaŭ kesho
mort-i kufa
mur-o ukuta
muŝ-o inzi

N

nev-o mtoto wa ndugu
nigr-a -eusi
nokt-o usiku
nom-o jina
nov-a -pya
numer-o nambari, tarakimu
nun sasa
nur tu

O

objekt-o kitu
oft-e mara nyingi
onkl-o ndugu mwanamume wa mzazi; ami; mjomba
onkl-in-o ndugu mwanamke wa mzazi; shangazi
oranĝ-o chungwa
ord-o utaratibu, mpango

P

pacienc-a -enye subira, -vumilivu
pan-o mkate
paper-o karatasi
papili-o kipepeo
parol-i kuongea, kuzungumza, kusema
paŝt-i kuchunga
patr-o baba
patr-in-o mama
pen-i kujitahidi
pend-i kuanga, kuangikwa, kutundikwa
pentr-i kuchora
plafon-o dari, sakafu (ya juu)
plank-o sakafu (ya chini)
plen-a -mejaliwa, -mejawa
plor-i kulia (machozi)
plum-o kalamu (ya wino)
pord-o mlango

port-i kuleta
post baada ya
poŝt-kart-o kadi ya kupelekea kwa njia ya posta
pov-i kuweza
prav-a -enye haki, sahihi, sawa
prefer-i kupenda, kupendelea
pren-i kuchukua, kutwaa
pret-a tayari
pun-i kuadhibu
pup-o bandia
pupitr-o meza, deski
pur-a safi

R

rab-i kuiba
rigard-i kutazama
reĝ-o mfalme
riccv-i kupewa
riĉ-a tajiri, -enye mali nyingi
rid-i kucheka
rigardi kutazama
ripoz-i kupumzika
river-o mto
romp-i kuvunja
roz-o waridi
ruĝ-a -ekundu

S

saĝ-a -enye busara, -a busara
salt-i kuruka, kudakia
san-a -enye afya, -zima
sci-i kujua
seg-i kupasulia kwa msumeno
seg-il-o msumeno
seĝ-o kiti
send-i kupeleka, kutumia
serĉ-i kutafuta
sid-i kukaa kuketi
silent-i kunyamaza
simpl-a rahisi
simpl-e tu, peke yake, bila anasa
sincer-e -aminifu
skatol-o sanduku
skrib-i kuandika
star-i kusimama
stel-o nyota
strat-o njia (katikati nyumba mjini au kijijini)
sub chini ya
sufiĉ-i kutosha
sur juu ya

Ŝ

ŝaf-o kondoo
ŝip-o meli
ŝlos-i kufunga kwa ufunguo
ŝtup-o kipago
ŝtup-ar-o ngazi, daraja
ŝu-o kiatu

T

tabl-o meza
tabul-o ubao
tag-o siku
tas-o kikombe
task-o kazi, sbughuli, mazoezi
te-o chai
telefon-i kupiga simu
telefon-o simu
temp-o wakati
ten-i kushika
tim-i kuogopa
tranĉ-i kukata
tond-i kunyoa
tond-il-oj makasi

tre sana
trink-i kunywa
trov-i kukuta
tuŝ-i kugusa

U

urb-o mji
uz-i kutumia

V

vagon-o behewa (la gari la moshi)
vagon-ar-o gari la moshi
varm-a -enye joto, -a moto
vart-i kulea
vart-ist-in-o yaya
vaz-o chungu
ven-i kuja
al-ven-i kufika
vend-i kuuza
ver-a -a kweli
verd-a -enye rangi ya kijani
vid-i kuona
vir-o mwanamume
voj-o njia

YALIYOMO

---

vifunguni

al 34

alama ya mtendewa 52, 56, 57, 59

apud 32

barua 104, 105

ĉar 66

ĉi 74

ĉiam 86

ĉie 91

ĉiuj 83

ĉu 36, 37, 38, 39, 40

da 51

de 21, 71

en 21

estas 20, 9, 21

for 91

heshima 100

jam 86

jen 98

jina 6

kaj 21

kia 36, 11, 59

kial 66, 36

kiam 62, 36

kiambishi 5, 6, 8, 11, 12, 14, 24, 25, 42, 52, 56, 57, 59, 60, 89, 95

kiambishi awali 5, 12

kiambishi tamati (cha mwisho) 5, 24, 25, 42, 52, 60, 95

kiashirio 73, 7, 23, 74

kibainishi 4, 9, 19

kie 36, 23

kielezi 88, 61, 86, 89, 91

kihusishi 76

kiima 26, 52

kikati (kiambishi cha ndani) 5, 44, 68, 69, 78, 80, 84

mkazo 2

kio 36, 7, 23

kiom 51, 36

kiongezi 31, 21, 32, 33, 34, 71, 81

kionyeshi 73, 7, 23, 74

kimilikishi 64, 65

kirejeshi 76

kitenzi (na nyakati) 24, 25, 42, 60, 72, 95

kiu 36, 7, 11, 23, 28, 51, 552, 59, 62

kiulizi 36, 7, 11, 23, 28, 51, 52, 59, 62, 66

kivumishi (au sifa) 8, 11, 16, 17, 48, 103

kiyeyusho 5

kukana 21, 29

kutotenda 29, 21

la 4, 9

maamkio 101, 104, 105

mal- 12

matamshi 1, 3, 10

minus 50

misemo 72, 99, 102

mtendaji 26, 52

mtendewa 52, 56, 57, 59

uundaji wa maneno 5, 93

-n 52, 56, 57, 59

nambari 46, 50

ne 29, 21

ne estas 21

neniam 86

nenie 91

oble 50

one 50

per 81

plus 50

rangi 46

sed 21

siku ya juma 63

sub 33

sur 21

tarehe 104, 105

tie 23, 73, 74

tio 7, 73, 74

tiu 73, 74

udogo (**-et-**) 68

ukubwa (**-eg-**) 69

ulinganifu wa maneno 57, 59

upangaji wa vivumishi 17, 48

wakati ujao 60

wakati uliopita 42

wakati uliopo 25

wingi 14, 16, 19

yambwa 52, 56, 57, 59